

ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย-ไท

เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
ในโอกาสที่องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก
ในวาระครบ ๑๕๐ ปี พระราชสมภพ

20 - 21 มิถุนายน 2556

สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

การจัดประชุมวิชาการระดับชาติ

ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย-ไท

เฉลิมพระเกียรติ

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ในโอกาสที่องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

ในวาระครบ 150 ปี พระราชสมภพ

ไทยศึกษา **ENITS**
Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University

การประชุมวิชาการระดับชาติ

ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย-ไท

เฉลิมพระเกียรติ

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
ในโอกาสที่องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก
ในวาระครบ 150 ปี พระราชสมภพ

20 - 21 มิถุนายน 2556

โรงแรมพูลแมน ขอนแก่น ราชาออคิด จังหวัดขอนแก่น

จัดโดย

โครงการวิวัฒนาการศึกษานานาชาติเพื่อการพัฒนาสังคมไทย (ENITS)
สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สารบัญ

คำกล่าวรายงาน.....	6
คำกล่าวเปิดการประชุม.....	8
กำหนดการ.....	10
บทคัดย่อ.....	14

คำกล่าวรายงาน

ในพิธีเปิดการประชุมวิชาการระดับชาติ

ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย - ไทย

โดย รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิตรา จงสถิตยวัฒน์

ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เรียน ท่านอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ดิฉันในนามผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะผู้ร่วมจัดการประชุม รู้สึกเป็นเกียรติและขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งที่ท่านรองอธิการบดี กรุณามาเป็นประธานในพิธีเปิดการประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย - ไทย ในวันที่

ผ้าที่ทอด้วยมือโดยใช้ไหมหรือฝ้าย นับเป็นผลผลิตทางภูมิปัญญาของคนในสังคมที่อาศัยในดินแดนที่เป็นสยามประเทศราว 700 - 800 ปี ก่อนคริสตกาลแล้ว โดยมีหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏให้เห็นเช่นที่อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น ผ้าที่ทอด้วยมือมีหลากหลายลวดลายและรูปแบบตามกระบวนการวิธีที่ถักทอขึ้น และแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความชำนาญของช่างทอที่สืบเชื้อสายจากกลุ่มชนต่างๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยด้วย

สังคมไทยนั้นนับว่าโชคดีที่สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นผู้ให้ความสนพระทัยในเรื่องการทอผ้า โดยทรงสนับสนุนให้มีการตั้งโรงเย็บผ้า และทรงเป็นผู้นำสตรีไทยด้านการเย็บผ้าแบบตะวันตก นอกจากนี้ยังทรง

มีส่วนในการอนุรักษ์พัฒนางานศิลปะในการทอผ้าพื้นบ้านของชุมชนอ่างศิลาและเขาสามมุก จังหวัดชลบุรี รวมถึงการพัฒนาเพิ่มลายทอผ้าไทยแบบใหม่ที่มีความงดงาม

เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสา อัยยิกาเจ้าในโอกาสครบ 150 ปี วันพระราชสมภพ และในโอกาสที่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่องให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญทางด้านการศึกษาวิทยาศาสตร์ประยุกต์ (สาธารณสุข) สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โครงการวิวัฒน์ไทยศึกษานานาชาติเพื่อพัฒนาสังคม สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จึงเห็นสมควรร่วมกันจัดประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง “ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย - ไทย” เพื่อเฉลิมพระเกียรติในโอกาสอันสำคัญนี้ และเพื่อเป็นการส่งเสริมการทอผ้าที่บ่งบอกภูมิปัญญาและวัฒนธรรมการแต่งกายของคนไทย - ไทย ได้เป็นอย่างดี โดยกำหนดการประชุมเป็น 2 วัน คือวันที่ 20 และ 21 มิถุนายน 2556 ในการนี้ได้รับความร่วมมือด้วยดีจากนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิจากสถาบันการศึกษาและหน่วยงานต่างๆ ที่ให้เกียรติเป็นวิทยากรเสนอบทความได้แก่ ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษสวนจิตรลดา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และขอขอบคุณ อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ นักวิชาการอิสระไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สำหรับผู้เข้าร่วมการประชุมประกอบด้วยคณาจารย์ นักวิชาการ นักศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั่วไปประมาณ 150 คน

บัดนี้ได้เวลาอันสมควรแล้วกราบเรียนท่านอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กล่าวเปิดการประชุมวิชาการครั้งนี้ด้วย จักขอพระคุณยิ่ง

คำกล่าวเปิดการประชุม

ในพิธีเปิดการประชุมวิชาการระดับชาติ

ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย - ไท

โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย สมบัติโต

อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เรียน ผู้อำนวยการ สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ท่านวิทยากร ผู้เข้าร่วมประชุม และผู้มีเกียรติทุกท่าน

กระผมมีความยินดีและรู้สึกเป็นเกียรติเป็นอย่างยิ่งที่ได้มาเป็นประธานเปิดงาน "การประชุมวิชาการระดับชาติเรื่อง "ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย-ไท" เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ในโอกาสที่องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก ในวาระครบ 150 ปี พระราชสมภพ ซึ่งจัดโดย โครงการวิวัฒน์ไทยศึกษานานาชาติเพื่อการพัฒนาสังคมไทย (ENITS) สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ในวันที่

ดังที่ทราบกันดีแล้วว่า เครื่องนุ่งห่ม คือหนึ่งในปัจจัยสี่ ที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์และถือเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สามารถสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาที่สร้างสรรค์ขึ้นจากผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ ได้เป็นอย่างดี โดยอาศัยวัตถุดิบจากธรรมชาติทั้งหลาย ผสมผสานกับเทคนิคและภูมิปัญญาพื้นบ้าน จนกระทั่งก่อให้เกิดเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความสวยงามและทรงคุณค่า สามารถแสดงออกซึ่งตัวตนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น รวมถึงสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่อยู่ในประเทศไทย รวมไปถึงชาติพันธุ์ไทที่มีถิ่นอาศัยอยู่นอกเขตประเทศ

ไทย ซึ่งถือเป็นกลุ่มชนหนึ่งที่สามารถผลิตเครื่องนุ่งห่มได้อย่างประณีตงดงาม และมีความโดดเด่นยิ่ง ด้วยความสำคัญดังกล่าว ทำให้มีนักวิชาการและบุคคลมากมายหันมาให้ความสนใจในการศึกษาค้นคว้า รวมถึงจัดทำพิพิธภัณฑ์เกี่ยวกับผ้าต่างๆ บ้าง ก็จัดทำหนังสือ และได้มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับผ้าทอในหลากหลายแง่มุม เพื่อสืบสานองค์ความรู้เกี่ยวกับผ้าให้ดำรงคงอยู่ เป็นที่ประจักษ์ และคงไว้ซึ่งคุณค่าภูมิปัญญา ด้านนี้ให้คงอยู่สืบไป ด้วยเหตุนี้ กระผมจึงมีความเชื่อมั่นว่า การประชุมทางวิชาการระดับชาติในครั้งนี้จะเวทีเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับผ้าทอในวิถีวัฒนธรรมของคนไทย -ไทในถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะในสังคมลุ่มแม่น้ำโขง ตลอดจนเป็นเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างเครือข่ายทางวิชาการด้านผ้าทอในสังคมไทยให้เกิดความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

บัดนี้ ได้เวลาอันสมควรแล้ว กระผมขอเปิดงาน “การประชุมวิชาการระดับชาติ เรื่อง “ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย-ไท” ขอให้การประชุมในวันนี้ดำเนินด้วยดี และบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ทุกประการ ขอขอบคุณ สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ร่วมเป็นเครือข่ายในการจัดประชุมในครั้งนี้ ขอขอบคุณวิทยากรทุกท่านที่กรุณามาถ่ายทอดความรู้ รวมถึงบุคลากรทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการจัดประชุมครั้งนี้ และขออวยพรให้ผู้เข้าร่วมประชุมวิชาการทุกท่านประสบแต่ความสุขโดยทั่วกัน

กำหนดการ

การประชุมวิชาการระดับชาติ ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย-ไท

วันพฤหัสบดีที่ 20 มิถุนายน 2556

- 8.30 – 9.30 น. ลงทะเบียนและรับเอกสาร
- 9.30 – 9.50 น. พิธีเปิดการประชุมวิชาการ
- กล่าวรายงาน โดย
รองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา
ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- กล่าวเปิดการประชุม โดย
รองศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย สมบัติโต
อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- 9.50 – 10.40 น. สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
กับการส่งเสริมวัฒนธรรมทอผ้าของไทย
อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ
ผู้เชี่ยวชาญเรื่องผ้าและเครื่องแต่งกายไทย
- 10.40 – 11.10 น. รับประทานอาหารว่าง
- 11.10 – 12.00 น. ผ้าและการแต่งกายของกลุ่มไทบ่งบอกภูมิสำเนาของชุมชน
Patricia Cheesman
คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 12.00 – 13.00 น. รับประทานอาหารกลางวัน

- 13.00 – 13.50 น. **ผ้าห่อคัมภีร์ : หัตถศิลป์และพลังศรัทธา**
รองศาสตราจารย์วิภา วิสเพ็ญ
สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- 13.50 – 14.40 น. **ผ้าทอไทลื้อ : คือชีวิตและศรัทธา**
รองศาสตราจารย์ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 14.40 – 15.10 น. **รับประทานอาหารว่าง**
- 15.10 – 16.00 น. **ผ้าทอชาติพันธุ์ผู้ไท : การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
และการต่อยอดภูมิปัญญา**
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิทธิชัย สมานชาติ
คณะศิลปประยุกต์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

วันศุกร์ที่ 21 มิถุนายน 2556

- 8.30 – 9.30 น. ลงทะเบียนและรับเอกสาร
- 9.30 – 10.20 น. **ผ้าทอในราชสำนักไทย**
วิรัชธรรม ตระกูลเงินไทย
ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษ สวนจิตรลดา
- 10.20 – 11.10 น. **ผ้าฝ้าย : ปฐมบทผ้าทอแห่งชีวิตและการขัดเกลาทางสังคม**
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย นิลอาธิ
นักวิชาการอาวุโส มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- 10.10 – 10.40 น. รับประทานอาหารว่าง
- 10.40 – 11.30 น. **ครามมีชีวิต : วัฒนธรรมผ้าย้อมครามของคนไทย-ลาว**
ดร.อุมารินทร์ ตูลารักษ์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- 11.30 – 13.00 น. รับประทานอาหารกลางวัน

- 13.00 – 13.50 น. พลวัตทางสังคมของครอบครัวช่างทอผ้าไทย-ลาว
 ดร.วศิน ปัญญาวุฒตระกูล
 สถานอารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน มหาวิทยาลัยนเรศวร
- 13.50 – 14.40 น. แพรไหมมังกร : ความเป็นจีนในวิถีราชสำนักหลวงพระบาง
 รองศาสตราจารย์ ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ
 สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- 14.40 – 15.00 น. รับประทานอาหารว่าง
- 15.00 – 15.50 น. เสวนาโต๊ะกลม : ศิลปะชีพกับผ้าทอไหมชนบทไทย: จากอดีตสู่ปัจจุบัน
 วิทยากร   สุณา ศรีบุตรโคตร
                           แสงเดือน จันทร์นวล
                           สมาชิกศิลปะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 ผู้ดำเนินรายการ คลยา เทียนทอง
                           สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 15.50 – 16.00 น. พิธีปิดการประชุม

บทคัดย่อ

การประชุมวิชาการระดับชาติ ผ้าทอในวิถีชีวิตไทย-ไท

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
กับการส่งเสริมวัฒนธรรมทอผ้าของไทย
อาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ

สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นผู้ให้ความสนพระทัยในเรื่องการทอผ้า และมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมวัฒนธรรมทอผ้าของไทย จนสามารถเชื่อมโยงมาถึงการพัฒนาเป็นงานอาชีพในกลุ่มสตรี รวมทั้งข้าราชการบริพาร และยังคงเนื่องมาถึงการศึกษานอกระบบ โดยทรงสนับสนุนให้มีการตั้งโรงเรียนผ้า การอนุรักษ์พัฒนางานศิลปะในการทอผ้าพื้นบ้านของชุมชนอ่างศิลาและเขาสามมูก จังหวัดชลบุรี รวมถึงการพัฒนาเพิ่มสายทอผ้าไทยแบบใหม่ที่มีความงดงาม และทรงเป็นผู้นำสตรีไทยด้านการตัดเย็บผ้าแบบตะวันตก นอกจากนี้ พระองค์ทรงมีพระปรีชาดำเนิงานฝีมือเย็บปักถักร้อยและการทอผ้า และเคยมีส่วนร่วมเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมในต่างประเทศอีกด้วย

ผ้าและการแต่งกายของกลุ่มไทบ่อกภูมิสำเนาของชุมชน

Patricia Cheesman

คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เหตุผลหนึ่งที่กลุ่มไทบ่อกครองพื้นที่กว้างในทวีปเอเชียอาคเนย์ได้คือความกตัญญูที่มีต่อชุมชน ความหลากหลายของผ้าไท แบบต่างๆ แสดงถึงเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ และเป็นวิธีที่ใช้กันทั่วโลกเพื่อแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ระบบการจำแนกผ้าและการแต่งกายของคนไทโบราณแบบชาติพันธุ์วิทยาไม่คำนึงถึงการอพยพ การแต่งงานต่างกลุ่มชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์ หรือภูมิสำเนาของชุมชน

อีกมุมมองหนึ่งระบบการจำแนกผ้าและการแต่งกายของคนไทตามชุมชนเป็นระบบที่เชื่อถือได้ ในการวิจัยและการเก็บบันทึก ระบบนี้อธิบายชัดเจนถึงการใช้ผ้าและการแต่งกายที่เหมือนกัน แม้แต่ชาติพันธุ์จะต่างกัน เพราะอยู่ในชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ระบบนี้ยังช่วยพิสูจน์เอกลักษณ์ ภูมิสำเนาดั้งเดิมของกลุ่มไทที่ย้ายถิ่นฐานระบบนี้ก็ได้อธิบายการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายและการใช้ผ้าของกลุ่ม หรือบุคคลที่ย้ายไปอยู่ชุมชนใหม่ โดยการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเลิกใช้แบบเก่า เพื่อรับแบบใหม่ของชุมชน ซึ่งไม่ใช่การรับอิทธิพลแต่บางส่วน

การบรรยายนี้จะกล่าวถึงชุมชนไทที่มีเอกลักษณ์เจาะจง เป็นผลสรุปจากการวิจัยในพื้นที่กว่า 35 ปี ซึ่งจะอธิบายถึงระบบแม่แบบชุมชนและสาริตว่าวิวัฒนาการของผ้าไท ได้เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของชุมชนไม่ใช่มาจากชาติพันธุ์วิทยา นักวิจัยสามารถนำระบบนี้ไปใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการพิสูจน์เอกลักษณ์ของผ้าไทในอดีต

ผ้าห่อคัมภีร์: งานหัตถศิลป์แห่งพลังศรัทธา

รองศาสตราจารย์วิณา วิสเพ็ญ

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ผ้าห่อคัมภีร์เป็นผ้าทอที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่นับถือพุทธศาสนา และปรากฏสืบเนื่องมาในชุมชนตั้งแต่สมัยอยุธยา ผ้าห่อคัมภีร์ คือผ้าห่อใบลานซึ่งได้จารพระไตรปิฎก อันได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก รวมทั้งจารเรื่องราวทางคตินธรรมต่างๆ เช่น พุทธประวัติ ชาดก เป็นต้น ผ้าห่อคัมภีร์ใบ

ล้านจัตอยู่ในกลุ่มผ้าที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มีอยู่หลายประเภทและมีการสร้างสรรค์โดยมีศรัทธาของคนในชุมชนเป็นเครื่องนำทาง เช่น ผ้าทึงกา ผ้าพระบฏ ผ้าปูกราบ ผ้าหมอนถวายวัด ผ้ารัง ดุง ผ้าผะเหวด เป็นต้น ผ้าที่เกี่ยวข้องกับศาสนาทุกประเภท ล้วนมีบทบาทของชายและหญิงทำการเกี่ยวคู่กันประดิษฐ์ด้วยฝีมือที่งดงาม แสดงเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ผ้าห่อคัมภีร์โบราณเป็นผ้าที่ใช้หุ้มภายนอกของคัมภีร์โบราณ เพื่อป้องกันฝุ่น แผลง และสิ่งสกปรกต่างๆ เป็นการช่วยถนอมรักษาให้คัมภีร์โบราณสะอาดและใช้ได้ยาวนาน พบอยู่ทุกภาคของประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้าน เนื่องจากคัมภีร์โบราณถือเป็นของสูงและชาวบ้านเคารพนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผ้าที่นำมาห่อคัมภีร์โบราณจึงต้องเป็นผ้าใหม่ สวยงาม เนื้อดี นำไปถวายวัดด้วยจิตศรัทธาว่า จะได้อันสงส์ ใ้บุญไม่น้อยกว่าการสร้างหนังสือโบราณด้วยการจารโบราณ การสร้างไม้ประทับลวดลายสวยงามที่ฝ่ายชายได้สร้างสรรค์ขึ้น ผ้าห่อคัมภีร์โบราณจึงมีพัฒนาการด้านรูปแบบ ลวดลายและการใช้เส้นใยควบคู่มาพร้อมๆ กับพัฒนาของสังคม และเป็นโอกาสที่สตรีในชุมชนได้ร่วมสร้างอันสงส์ โดยนํางานหัตถกรรมการทอที่ประกอบด้วย การสร้างสรรค์ศิลปะด้านการมัด การย้อม การขีด การจก การเย็บซึ่งมีในชุมชนมาร่วมรักษาธรรมเนียมเจดีย คือพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ที่จารในโบราณ ด้วยเชื่อว่าเป็นทางแห่งบุญอีกอย่างหนึ่ง

ผ้าห่อคัมภีร์โบราณอีสาน มีหลายรูปแบบ และสะท้อนว่ามีพัฒนาการของการปรับเพื่อประโยชน์ใช้สอยให้เหมาะสม โดยเป็นผ้าทั้งผืน เช่น ผ้าหางกระรอก ผ้าชิ้นเต็ม ผืนมีหัวและตีนชิ้นลายมัดหมี่ ผ้าปุม ผ้าตาขนาดต่างๆ คือ ผ้าโสร่ง ผ้าขาวม้า ผ้าขีด ผ้าลายดอก ผ้าพื้น ในระยะแรก ต่อมาจึงมีการปรับรูปแบบให้เหมาะสมกับการห่อคัมภีร์โบราณโดยเฉพาะ ตามขนาดของคัมภีร์โบราณและโอกาสในการใช้มากขึ้น ผ้าเต็มผืนมักใช้ห่อคัมภีร์ที่มีจำนวนผูกของโบราณจำนวนมาก และเก็บไว้ศึกษาในโอกาสต่างๆ ผ้าห่อขนาดเล็กมีการสาบ การรองด้านล่างด้วยผ้า ด้วยไม้ไผ่ เก็บแต่งขอบด้วยการปัก มักใช้

กับคัมภีร์ที่มีผูกเล็ก หรือได้รับการนำไปใช้เทคนิคน้อย ส่วนใหญ่เป็นผ้าลายขีด ซึ่งมี ลวดลายสีเส้นหลากหลาย ผ้ามัดหมี่และผ้าขิดมีลวดลายเกี่ยวกับพืช สัตว์ คน รูปทรง เรขาคณิต วัตถุประสงค์ของ ชนิดของเส้นใยระยะแรกเป็นไหมและฝ้ายที่ทอเองในชุมชน กลาย มาเป็นการปักบนผ้าเนื้อแพรหรือผ้าต่วน ผ้ากำมะหยี่ และเส้นใยสังเคราะห์ และมีการทำ จำหน่ายเชิงพาณิชย์ ทำให้มีการซื้อไปทำบุญมากกว่าจัดทำเอง

ปัจจุบันวัฒนธรรมการทอผ้าห่อคัมภีร์ในชุมชนต่างๆ ลดน้อยลงมากและ แทบจะไม่มีหลงเหลือในชุมชน ความมั่งคั่งของการประดิษฐ์สร้างสรรค์ด้วยพลังศรัทธา ได้แปรเปลี่ยนเป็นการเอาความสะดวกรวดเร็วเป็นเครื่องนำชีวิต คุณค่าของผ้าห่อคัมภีร์ จึงคงประโยชน์เฉพาะแก่นักวิชาการด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ชาติพันธุ์ และผู้สนใจงาน วิจิตรศิลป์บางกลุ่มเท่านั้น ที่สนใจศึกษาและตีความในเรื่องต่างๆ จากเทคนิคและ ลวดลายผ้าที่ปรากฏ ถึงแม้ทุกคนต่างตระหนักว่า สังคมย่อมต้องมีการเปลี่ยนแปลงตาม กาลเวลา แต่การเปลี่ยนจนไม่คงตัวตนที่คงมาที่เคยมีย เป็นสิ่งที่น่าเสียดายและน่าเป็น ห่วงอย่างยิ่ง ทางออกของเรื่องนี้อยู่ที่การสร้างความรู้ ความคิดและค่านิยมให้เด็ก เยาวชน ตระหนักในความสำคัญของศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาในระบบการศึกษา สร้างความคุ้นเคยและโอกาสในการปฏิบัติในชุมชน โดยวัด สถานศึกษา และชุมชนต้อง เข้มแข็งในการสร้างค่านิยมและรสนิยมที่เหมาะสมให้เกิดขึ้น ผ้าห่อคัมภีร์โบราณและงาน หัตถศิลป์อื่นๆ ในชุมชนจะได้ไม่กลายเป็นของเก่าเก็บอีกต่อไป

ผ้าทอไทลื้อ: คือชีวิตและศรัทธา

รองศาสตราจารย์ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

วัฒนธรรมการทอผ้าเพื่อประดิษฐ์เป็นเครื่องแต่งกาย ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และใช้ในพิธีกรรม เป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของผู้หญิงไทลื้อมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ความสามารถในการสร้างสรรค์ผืนผ้า ทั้งการเลือกวัสดุ การย้อมสี เทคนิคการทอ และ ลวดลายที่มีความหมายในชุมชนไทลื้อแต่ละแห่ง คือผลงานทางศิลปะอันประณีตและ เปี่ยมด้วยคุณค่า

การทอผ้าของผู้หญิงไทลื้อมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการสะสมสร้างบุญด้วยความศรัทธา ด้วยการทอผ้าถวายให้พระสงฆ์เพื่อใช้ในโอกาส ต่างๆ และถวายเป็นพุทธบูชา นอกจากนี้ลวดลายที่ปรากฏบนผ้าทอบางชนิด เช่น ดุง ผ้าเช็ดหลวง ยังเป็นสัญลักษณ์เก่าแก่ที่สืบทอดมาจากความเชื่อดั้งเดิมในการนับถือผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือนิคมชาติต่างๆ อีกด้วย

ผ้าทอไทลื้อจึงผูกพันกับชีวิตและศรัทธา และเป็นมรดกภูมิปัญญาทาง วัฒนธรรมที่ควรได้รับการศึกษา อนุรักษ์ และส่งเสริมให้สืบเนื่องต่อไป

ผ้าทอชาติพันธุ์ผู้ไทย : การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม และการต่อยอดภูมิปัญญา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สิทธิชัย สมานชาติ

คณะศิลปประยุกต์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ผ้าทอชาติพันธุ์ผู้ไทย/ภูไทเป็นผ้าทอมือที่มีพัฒนาการภายใต้โครงการศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถและโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์(OTOP) ในบทความครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ (1)เพื่อวิเคราะห์เอกลักษณ์ ดั้งเดิมของผ้าทอของชาวผู้ไทย/ภูไทและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (2)เพื่อศึกษา การต่อยอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวผู้ไทย/ภูไทในประเทศไทย ตลอดจนปัจจัย เชื่อมโยงที่เกี่ยวข้อง หลังจากการสำรวจศึกษาหลักฐานผ้าตัวอย่างของชาวผู้ไทย/ภูไท จากแหล่งพิพิธภัณฑน์ คลังสะสมส่วนบุคคล รวมทั้งจากแหล่งผลิตผ้าทอมือที่ยังสืบทอดอยู่ในปัจจุบัน เราได้สำรวจพบผ้าทอมือแบบดั้งเดิมจำนวน 19 ชนิด

ผ้าทอของชาวผู้ไทย/ภูไท สามารถวิเคราะห์เอกลักษณ์จากสีสัน วัสดุเส้นใย การย้อมสีเทคนิคการทอผ้า และลวดลายผ้า โดยเราพบว่าผ้าที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของ ชาวผู้ไทย/ภูไท คือ "ผ้าแพรวา" ซึ่งมีสีสันเอกลักษณ์ดั้งเดิมคือ สีโทนแดง เราได้พบว่า ข้อสังเกตว่าชาวผู้ไทย/ภูไท ดั้งเดิมนั้นจะทอผ้าแพรวาโดยใช้ "เส้นไหม" ในการตกแต่ง ลวดลายด้วยเส้นพุ่งพิเศษ และใช้ "เส้นฝ้าย" ทอเป็นพื้นหลักทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่ง โดย ช่างทอชาวผู้ไทย/ภูไทจะใช้ "นิ้วก้อย" เป็นอุปกรณ์ในการสอดเส้นด้ายพุ่งพิเศษ ด้วยการ ใช้ระบบการยกตะกอลวดลายช่วยในการทอ สำหรับลักษณะการทอผ้าด้วยเทคนิค "มัดหมี่" ของชาวผู้ไทย/ภูไท จะใช้เทคนิคการมัดโอบลำหมี่เพื่อย้อมสีลวดลายมัดหมี่ เฉพาะสีพื้นหลัก ส่วนสีตกแต่งส่วนย่อยของลวดลายประกอบนั้นจะใช้กิ้งไม้ทุบปลายทำ เป็นพู่กันเพื่อแต้มสีสำหรับสีสันเอกลักษณ์ของผ้าชิ้นมัดหมี่ของชาวผู้ไทย/ภูไท กรณีของ กลุ่มตำบลโพน อำเภอคำม่วงจังหวัดกาฬสินธุ์ คือ การใช้สีสีดำเป็นสีพื้นหลักและใช้สี ส่วนลวดลายมัดหมี่ด้วยสีแดง เหลือง เขียวขาว ทำให้สีสันภาพรวมของผ้ามัดหมี่ดูมีมิติ เป็นความงดงามตามแบบเฉพาะตัว ส่วนลวดลายผ้า ดั้งเดิมของชาวผู้ไทย/ภูไทนั้นสื่อ สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความเชื่อของบรรพบุรุษ ความศรัทธาใน พระพุทธศาสนา และสื่อถึงธรรมชาติ สภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ผ้าทอของชาวผู้ไทย/ภูไทจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจากการ ทอผ้าเพื่อใช้สอยเองในครอบครัว มาเป็นการทอผ้าเพื่อการจำหน่ายเป็นผลิตภัณฑ์ โดย ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงลักษณะเพื่อให้ตรงกับความต้องการของผู้บริโภคในสังคม เมืองและชาวต่างชาติได้แก่เอกลักษณ์สีแดงของผ้าแพรวามีการปรับเพิ่มสีสันใหม่สีสันที่ หลากหลาย ในด้านลวดลายผ้าได้มีการออกแบบผสมผสานกับวัฒนธรรมสังคมเมือง และ มีการปรับเพิ่มความยาวของผ้าทอเพื่อนำไปใช้ตัดเย็บเป็นชุดแบบชาวตะวันตก ประเด็น ที่น่าสนใจคือ เพศชายได้เข้ามามีบทบาทในฐานะช่างทอ จากเดิมเป็นงานเฉพาะเพศ หญิง ในขณะที่ช่างผู้ไทย/ภูไท อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ได้ต่อยอดภูมิ

ปัญหาการทอผ้าดั้งเดิมที่เคยยอมทับสีผ้าโสร่งใหม่ให้เข้มข้นด้วยการหมักโคลน มาประยุกต์กับการทำผลิตภัณฑ์ผ้าหมักโคลน เพื่อผลิตสินค้าสิ่งทอร่วมสมัยที่สร้างรายได้จำนวนมากให้ชุมชน

ผ้าฝ้าย : ปฐมบทผ้าทอแห่งชีวิตและการขัดเกลาทางสังคม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สมชาย นิลอาธิ

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เครื่องนุ่ง เครื่องห่ม เป็นปัจจัยจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์ที่มีมาแต่อดีตกาล จากหลักฐานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่ง พบหลักฐานหลายอย่างบ่งบอกว่า ผู้คนในดินแดนไทยรู้จักนำเส้นใยธรรมชาติมาทอเป็นผืนผ้าและประดิษฐ์เป็นเครื่องนุ่งห่ม คือ การพบเศษผ้าและเส้นใยในดินและที่ติดอยู่กับเครื่องมือเครื่องประดับที่ทำด้วยสำริดและเหล็ก รวมทั้งอุปกรณ์หลายอย่างที่ใช้ในการทอผ้าด้วย นอกจากนี้ยังมีร่องรอยจากตำนานนิทานพื้นบ้านหลายเรื่อง บอกให้รู้ว่าในอดีตเคยมีการ "ตำหูกเขียนฝ้าย...ทอผ้าทอชิ้นอันนุ่ง... อันห่มอันปก..." และยังรวมถึงมีการพบหลักฐานบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเรื่องการ "ปลูกร้าง" และการกำหนดให้เลิกต้องส่งส่วย "ผ้าขาว และ ผ้าลาย" ซึ่งมีนัยบอกว่าเป็น "ผ้าฝ้าย" เป็นสำคัญ

แม้ในสังคมเกษตรกรรมจะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ตามเพศไม่ชัดเจนนักก็ตาม แต่ก็เห็นได้ว่าการทอผ้าเป็นบทบาทหน้าที่หลักของเพศหญิง ดังนั้นงานเรื่องขุนบรมราชาธิราช ตอนสอนลูกสะใภ้ทั้ง 7 มีคำสอนอย่างหนึ่งว่า "ให้คิดหาอันจักตำหูกเขียนฝ้าย" ที่สะท้อนถึงคุณสมบัตินิยามของลูกผู้หญิงที่ต้องปฏิบัติตัวเป็น "สาวผู้ดี" ด้วยการฝึกหัดตำหูกเขียนฝ้าย ให้ได้เป็นปฐมก่อน เพื่อเตรียมตัวเป็น "หญิงแม่เรือน" ที่ดีของครอบครัว เจริญชาติในสังคมต่อไปเมื่อมีเหย้ามีเรือน

ลูกผู้หญิงที่จะเป็นสาวผู้ดีในสังคมอดีตจะเริ่มต้นจากการทอผ้าฝ้ายก่อนเสมอ เพราะเป็นผ้าที่จำเป็นใช้สอยในชีวิตของทุกคน ซึ่งจะเริ่มตั้งแต่อายุก่อนเริ่มเข้าสู่วัยรุ่น ด้วยการช่วยแม่เก็บดอกฝ้าย ไปจนถึงการเรียนรู้กระบวนการทอผ้าฝ้ายทุกขั้นตอนให้ได้ ผ้าฝ้ายหลายชนิด ทั้งผ้าขาว ผ้าลาย ผ้าขีด-ผ้าจก และผ้าหมีฝ้าย ด้วยการเรียนรู้จากแม่ เป็นปฐมบทจนถึงเครือญาติและเพื่อน ๆ เพื่อให้ทุกคนในครอบครัวได้ใช้สอยในชีวิตประจำวันและในพิธีกรรม ความเชื่อ โอกาสพิเศษต่าง ๆ เช่น ทำเครื่องนุ่ง เครื่องหม่ เครื่องปก เครื่องคาด และเครื่องลาด(เครื่องปลาดอาสาณะ) ฯลฯ ซึ่งในทุกขั้นตอนของการทอผ้าฝ้ายที่ลูกผู้หญิงต้องฝึกหัดเพื่อเป็นสาวผู้ดีนี้จำเป็นต้องเรียนรู้เทคนิควิธีการต่าง ๆ อันเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านหลายชนิด ตั้งแต่การเก็บดอกฝ้าย ตากดอกฝ้าย การอ้วฝ้าย ตีดฝ้าย ล้อฝ้าย ไปจนถึงขั้นตอนที่ยากขึ้นอีกคือ การเข็นฝ้ายและการเปียฝ้าย เพื่อนำไปย้อมสีที่นิยมย้อมด้วยครามที่ต้องเรียนรู้เป็นพิเศษอีก กระทั่งถึงขั้นตอนการปั่นหลอดเส้นเครือและเส้นด้ายที่พร้อมจะนำไปตำทุกเป็นผืนแพฝ้าย

เมื่อได้วัสดุเส้นใยฝ้ายพร้อมจะตำทุกแล้ว ก็จำเป็นต้องเรียนรู้เครื่องมืออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่เริ่มจะยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้น ตั้งแต่การคันเครือทุกด้วยหลักเมื่อคันทุก แล้วจึงนำเครือทุกไปสับใส่พิมพ์ ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำคัญในการทอผ้า ที่ต้องใช้เวลาและความอดทนอย่างมากในการสับคันเพื่อสอดเส้นเครือเข้ารูพิมพ์ที่มี "มาตรา" เฉพาะที่เป็น "ระบบ" กำหนดระยะความกว้างของหน้าผ้า ซึ่งเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดกันมานานนักแล้ว

ระหว่างช่วงเวลาในกระบวนการทอผ้าฝ้ายนี้ หญิงสาวผู้ดีส่วนใหญ่มักจะขยายทักษะไปสู่การทอผ้าใหม่กับแม่ไปพร้อม ๆ กันด้วย เพราะผ้าใหม่เป็นผ้าทอที่ยอมรับกันทั่วไปในเรื่องความงามและความคงทนของวัสดุเส้นใยทั้งผ้าขาวและผ้าสี รวมถึงเทคนิคการมัดหมี่ ทั้งหมี่ห่านหรือหมี่รวดและหมี่คันที่มีสีสันของลวดลายแวววาวระยับตา ที่นิยมใช้ในโอกาสพิธีกรรมความเชื่อในสังคมที่จะบ่งบอกถึงทักษะความสามารถอีกระดับ

หนึ่งของสาวผู้ดีวัยรุ่นที่พร้อมจะมีครอบครัวเป็นหญิงแม่เรือนที่ต้องเป็นแม่และเป็นครูให้กับลูกสาวต่อไปทั้งวิชาการทอผ้าฝ้ายและผ้าไหม

สำหรับกรณีผ้าฝ้ายนั้น กล่าวได้ว่าเป็นผ้าที่ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั่วไป เป็นเหมือนผ้าทอเพื่อชีวิตในเบื้องต้นอย่างแท้จริงได้ แต่ขณะเดียวกันทั้งเส้นใยฝ้ายและผ้าฝ้ายก็จะมีโอกาสพิเศษที่นำไปใช้ในพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ เช่นกันกับเส้นใยไหมและผ้าไหมด้วย ดังมีการพบใช้เส้นฝ้ายผูกข้อต่อแขนในพิธีสูตรขวัญต่างๆ และใช้ปอฝ้ายเป็นเครื่องคายบูชาครู และใช้เป็นเครื่องสมมาที่มักเรียกกันรวม ๆ ว่า "ชิ้นผืน แพว"

เมื่อหญิงแม่เรือนทำหน้าที่ทอผ้าในสถานภาพความเป็นแม่และเป็นป้าของลูกหลานนั้น ส่วนใหญ่ก็ต้องฝึกหัดเทคนิคการทอผ้าอีกชนิดหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า "ผ้าเหยียบ" (ผ้าเหยียบเขา) หรือ "ผ้าห่มเหยียบ" เพราะเป็นที่รู้กันว่าต้องใช้เทคนิคการทอด้วยการเหยียบเขายากกว่าการทอผ้าชนิดอื่นๆ ที่ทอด้วยการเก็บเขาธรรมดาเพียง 2 เขาเท่านั้น (มีผ้าห่มไหมที่ทอ 3 เขายู้ง่าง แตกมีน้อย) นั่นคือการทอผ้าเหยียบจะมีการเก็บเขาเหยียบมากขึ้นตั้งแต่ 3-4-5-6 และ 8 เขา ที่เป็นเทคนิคพิเศษทำให้เกิดลวดลายได้หลายรูปแบบและมีขนาดต่างกันได้ตามต้องการ และที่สำคัญยิ่งคือจะทำให้ได้เนื้อผ้าหนาและแน่นมากกว่าการทอผ้าทั่วไปที่ใช้เทคนิคการทอ 2 หรือ 3 เขา

อดีตหญิงแม่เรือนในวัยชราที่อยู่กับลูกสาว-ลูกเขย และหลานนั้น นอกจากจะช่วยเลี้ยงดูหลาน ๆ ต่างเพศวัยแล้ว จะช่วยดูแลบ้านเรือน-ครัวบ้าง แต่คนทั่วไปมักจะมองข้ามกิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การนั่งสาวเส้นใยไหมชั้นในสุด ต่อจากไหมน้อยในยามเย็น ซึ่งเรียกกันว่า "ไหมซีกะเพย" เพื่อนำไปเข็นควบใช้ทอผ้าเหยียบ และทั้งยังเป็นสิ่งที่พึงในการเรียนรู้เรื่องการทอผ้าเหยียบที่ต้องใช้เทคนิคภูมิปัญญาขั้นสูงที่ซับซ้อนให้กับลูกสาวและหลานสาวด้วย

ครั้นถึงยุคอุตสาหกรรม-โลกาภิวัตน์ ภาพอดีตการผลิตผ้าทอทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหมก็ค่อยเริ่มเลือนหายไปจากสังคมเกษตรกรรมในอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการขัดเกล

ทางสังคมเพื่อสืบทอดผลิตซ้ำที่หญิงสาวชั้นลูกหลานต่างพากันจะเลิกด้วยระบบการศึกษาใหม่ และมุ่งออกนอกชุมชนเพื่อทำงานหาเงินในเมืองอุตสาหกรรมตามกระแสทุนนิยมที่รุนแรงมาไม่น้อยกว่า 50 ปีแล้ว

แม้กระแสการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงจนเกือบจะทำให้วัฒนธรรมการทอผ้าฝ้ายในสังคมอีสานต้องซบเซาและสลายตัวไปเพราะ “หลงเมาของใหม่” แล้วก็ตาม แต่ ณ ปัจจุบันก็พอจะมองเห็นความหวังในการฟื้นตัวของการทอผ้าฝ้ายกลับคืนมาบ้าง จากระบบการศึกษาที่เห็น “คุณค่า” ของภูมิปัญญาชาวบ้านในลักษณะ “ไม่ลืมของเก่า” ที่เป็นรากเหง้า-รากแก้วของสังคม ความคิดดังกล่าวนี้ได้แพร่กระจายในวงกว้างมากขึ้นจากสื่อสารสนเทศยุคใหม่ที่เห็นความสำคัญด้วย จนดูเหมือนว่าจะมีอิทธิพลให้คนในสังคมหันกลับมาช่วยกันสร้าง “ค่านิยมใหม่” ในงานช่างฝีมือทอผ้าฝ้ายกันอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการใช้ผ้าฝ้ายขาวและผ้าฝ้ายย้อมคราม

ครามมีชีวิต: วัฒนธรรมผ้าย้อมครามของคนไทย-ลาว

อาจารย์ ดร.อุมารินทร์ ตูลารักษ์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ภาคอีสานของประเทศไทยและประเทศลาวเป็นพื้นที่ที่มีรากร่วมทางวัฒนธรรมเนื่องจากมีความสัมพันธ์ในเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ วัฒนธรรมสำคัญที่ทั้งสองประเทศมีร่วมกันคือผ้าทอพื้นเมืองที่เรียกว่า “ผ้าย้อมคราม”

ผ้าย้อมครามเป็นผ้าทอพื้นเมืองที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของคนกลุ่มไทในประเทศไทยและลาวมาเนิ่นนาน การทำผ้าฝ้ายย้อมคราม ทั้งการทอและการย้อมเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่ต้องอาศัยฝีมือและความชำนาญของผู้ทำที่สืบเนื่องภูมิปัญญาที่มีมาตั้งแต่ในอดีต ผ้าย้อมครามจึงเป็นผ้าดั้งเดิมที่ใช้ในวิถีชีวิตประจำวันของคนอีสานและลาวที่

ผูกพันกับวิถีการเกษตรแบบพึ่งพาธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของประเพณีพิธีกรรม เป็นสิ่ง
ที่แสดงสถานะของบุคคลและสื่อความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล ความและผ้าย้อมคราม
ถือเป็นยารักษาโรคของชาวบ้าน รวมทั้งผ้าย้อมครามยังเป็นผ้าพื้นเมืองที่เชื่อมโยงกับ
พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านภาวะของความเป็นผู้ใหญ่และความเป็นท้องถิ่นไทย-ลาวอีกด้วย

นอกจากนี้ความเชื่อเกี่ยวกับครามและลวดลายของผ้าย้อมครามยังสัมพันธ์กับ
วิถีชีวิตและความเชื่อของชาวบ้าน เป็นผ้าสามารถสะท้อนความสามารถและตัวตนของ
คนย้อม ดังนั้นการใช้ผ้าย้อมครามและภูมิปัญญาในการย้อมครามจึงเชื่อมโยงกับภูมิ
ปัญญาของคนไทย-ลาวทุกยุคสมัย ไม่ว่าจะกาลเวลาจะผ่านไปนานเพียงใดแต่ผ้าย้อมคราม
ก็ยังมีส่วนในการต่อยอดย้าสำนึกทางชาติพันธุ์ นำเสนอความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่มี
ร่วมกัน และยังเป็นผ้าที่แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน
ปัจจุบันผ้าย้อมครามไทย-ลาวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญเนื่องจากกระแสการ
ส่งเสริมภูมิปัญญาตะวันออกในโลกธุรกิจการค้ายุคโลกาภิวัตน์

พลวัตทางสังคมของครอบครัวช่างทอผ้าไทย-ลาว

ดร.วศิน ปัญญาวุฒตระกูล

สถานอาวश्यकศึกษา โขง-สละวิน มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

บทความนี้ เป็นการศึกษาถึงพลวัตทางสังคมของครอบครัวช่างทอผ้าในพื้นที่
มรดกโลก ศึกษาเปรียบเทียบประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาพลวัตทางสังคมของ
ครอบครัวช่างทอผ้าในพื้นที่ มรดกโลก 2) เพื่อเปรียบเทียบพลวัตทางสังคมของ
ครอบครัววารณศึกษาในพื้นที่มรดกโลกของเมืองศรีสะเกษในในประเทศไทยและเมือง
หลวงพระบางในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะเด่นของครอบครัวในพื้นที่มรดกโลกศรีสขาลัย คือ มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการผลิตเพื่อใช้เป็นการผลิตเพื่อขาย และปรับเปลี่ยนรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่แสดงความเป็นมรดกโลกไปเป็นการผลิตเพื่อประโยชน์ใช้สอย โดยเน้นตลาดภายนอกชุมชน และเกิดการพัฒนาความสัมพันธ์แบบเครือข่ายไปสู่ความสัมพันธ์ในรูปแบบนายจ้างกับลูกจ้าง และเป็นเครือข่ายกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพ ซึ่งมีรูปแบบการถ่ายทอดความรู้ภายในกลุ่มอาชีพ

ในขณะที่ ลักษณะเด่นของครอบครัวในพื้นที่มรดกโลกหลวงพระบาง คือ ลักษณะการผลิตเป็นการผลิตเพื่อขายภายในชุมชนเป็นหลัก และเพิ่มรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อเป็นสินค้าของที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว โดยลักษณะความสัมพันธ์เป็นแบบเครือข่าย และมีการถ่ายทอดความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือข่าย

พลวัตทางสังคมของครอบครัวในพื้นที่มรดกโลกศรีสขาลัยและหลวงพระบาง มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัว อันได้แก่ รูปแบบครอบครัว ที่อยู่อาศัยหลังแต่งงาน และโครงสร้างอำนาจในครอบครัว แต่มีประเด็นความแตกต่างของทั้งสองพื้นที่ คือ นโยบายของรัฐในประเทศไทยที่มีต่อพื้นที่มรดกโลกในช่วงเวลาต่างๆ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทุกระดับตั้งแต่ระดับปัจเจกชนจนถึงความสัมพันธ์ในกลุ่มทางสังคม ในขณะที่ นโยบายรัฐของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวที่มีต่อพื้นที่มรดกโลกในช่วงเวลาต่างๆ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระดับปัจเจกชนในเรื่องการยอมรับสถานภาพที่ได้มาด้วยความสามารถเท่านั้น

แพรวไหมมังกร : ความเป็นจีนในราชสำนักลาวหลวงพระบาง

รองศาสตราจารย์ ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ

สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

บทความวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาการนำเสนอภาพความเป็นเงินผ่านข้อมูลทางวัฒนธรรมของชาวลาวประเภทผ้าแพรไหมของจีนที่มีปรากฏอยู่ในราชสำนักหลวงพระบาง โดยมุ่งมองความหมายเชิงสัญลักษณ์ของผืนผ้าทอของจีนว่าเป็นเสมือนเครื่องมือในการสื่อสารให้กลุ่มคนอื่นได้รับรู้และเข้าใจ ทั้งนี้ประเภทผ้าแพรไหมจีนที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ประกอบด้วยผ้าทอที่เป็นเครื่องแต่งกายและเครื่องใช้ของเจ้ามหาชีวิต พระมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ตลอดจนชนชั้นผู้ปกครองในราชสำนักของลาวหลวงพระบางในอดีต ซึ่งผู้วิจัยค้นคว้าจากข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาจากข้อมูลสนามและเอกสารต่างๆ อาทิ พิพิธภัณฑสถานเมืองหลวงพระบาง (หอพระราชวังเก่า) หนังสือภาษาไทย ภาษาลาว ภาษาอังกฤษ ตลอดจนข้อมูลจากเว็บไซต์ที่มีการนำเสนอให้เห็นภาพของผ้าทอของกลุ่มราชสำนักลาวหลวงพระบาง

ผลการวิจัยพบว่า การใช้ผ้าแพรจีนที่นำมาเป็นเครื่องนุ่งห่มของกลุ่มชนชั้นสูงในราชสำนักหลวงพระบางมีทั้งกลุ่มเจ้านายฝ่ายชาย และกลุ่มเจ้านายฝ่ายหญิง นอกจากนี้ ยังมีการนำผ้าแพรจีนมาแปรรูปเป็นข้าวของเครื่องใช้ในราชสำนัก สิ่งที่สำคัญที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการใช้ผ้าแพรจีนที่ใช้ในราชสำนักหลวงพระบาง คือ การแสดงให้เห็นถึงอำนาจบารมี ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ ตลอดจนยังใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองตามวิถีราชสำนักหลวงพระบาง ซึ่งแพรไหมจีนนั้นได้แสดงให้เห็นการเป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะ (Status Symbol) ผ่านการเทคนิคสร้างสรรค์ผืนผ้า วัสดุ สี สัน และลวดลายซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของชนชั้น เศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา เพศชาติพันธุ์ในวิถีคิดของคนลาวได้อย่างน่าสนใจ

เสวนาโต๊ะกลม “ศิลปะชีพกับผ้าทอในชนบทไทย : จากอดีตถึงปัจจุบัน”

วิทยากร

สุนา ศรีบุตรโคตร

แสงเดือน จันทน์นวล

สมาชิกศิลปะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผู้ดำเนินรายการ ตลยา เทียนทอง

สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมจัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (นิยมเรียกทั่วไปว่า 'ศิลปาชีพ') ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2519 โดยมีวัตถุประสงค์ประการสำคัญเพื่อช่วยเหลือราษฎรที่มีความเดือดร้อนจากปัญหาการทำมาหากินด้วยการส่งเสริมหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นอาชีพเสริมรายได้ อันเป็นไปตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งมุ่งเน้นพึ่งพาตนเองได้ในระยะยาว นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้นที่ทรงมีต่อราษฎรผู้ยากไร้ในชนบทห่างไกล ทั้งนี้ภายหลังจากก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ เป็นต้นมา โครงการศิลปาชีพได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ กระทั่งแผ่ขยายไปทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานได้เกิดโครงการศิลปาชีพต่าง ๆ มากมาย

ในบรรดาหัตถกรรมพื้นบ้านของภาคอีสาน การทอผ้านับเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะและทรงคุณค่าซึ่งสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษและอยู่คู่กับวิถีชีวิตในชนบทของภาคอีสานมาแต่โบราณ ไม่ว่าจะเป็นการทอผ้าไหม ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา หรือผ้าฝ้ายในลวดลายต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญทั้งสิ้น ดังนั้น ในพื้นที่ชนบทของภาคอีสานจึงปรากฏโครงการศิลปาชีพเกี่ยวกับการทอผ้าเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังรวมถึงโครงการศิลปาชีพเกี่ยวกับการปลูกหม่อนและเลี้ยงไหม ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอีกด้วย กล่าวได้ว่านับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โครงการศิลปาชีพเกี่ยวกับการทอผ้าในภาคอีสานได้มีพัฒนาการก้าวไกลในท่ามกลางการเปลี่ยนผ่านของสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งส่งผลให้เกิดคูปูการอันยิ่งใหญ่และนัยสำคัญต่อสังคมไทยในบริบทที่หลากหลายตามมา

ไทยศึกษา
Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University

ENITS

